

(Erdem dergisi, Sayı:64, Haziran 2013, s.49-69)
**Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kadın
Üzerine Tematik Bir İnceleme**

Mustafa KARABULUT*

ÖZ

Türk romanında kadın önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar. Vaka içinde kadının rolü değişken olmakla beraber, hemen her romanda kadına ehemmiyet verilir. Ayrıca, roman okuyucularının çoğunluğunu kadınların oluşturması da bu tür içinde kadınlara daha çok yer verilmesini sağlar. Osmanlı kadınının toplum içerisindeki görünümü 19. yüzyıldan itibaren değişir. Okur-yazar oranının artmasıyla kadının kimlik arayışı da hızlanır. Tanzimat dönemi Türk roman yazarları, özellikle Ahmet Mithat Efendi, romanlarında kadının eğitiminden hak ve hürriyetlerine kadar kadının toplumdaki yerini işler. Tanzimat döneminde Türk toplumunun sosyal hayatında önemli değişimler görülür. Dönemin aile yapısında ve kadına bakışta farklılıklar dikkat çeker. Türk kadını ve erkeği, sosyal hayattaki rolleri bakımından tezat teşkil ederler. Türk erkeği, genel olarak dış dünyaya yönelik ve serbest bir yaşama sahiptir. Buna karşın kadın ise *aile* ile beraber anılmakta, yani evine bağlı kalmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat edebiyatı, roman, sosyal değişme, Türk kadını.

ABSTRACT

**A Thematic Analysis on Women in the Turkish Novel of
the Tanzimat Period**

Turkey emerged as an important element in women's novel. Although the role of women in the variable case, almost all women in the novel is given importance. Moreover, women constitute the majority of readers of the novel also allows to give more space to women in this kind. 19 view of Ottoman women in society varies from century. Increasing

* Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Adıyaman.

E-posta: mkarabulut@adiyaman.edu.tr

the literacy rate of women being accelerated by the search for identity. The Turkish novel authors of the Tanzimat period, especially Ahmed Midhat Efendi, the novels of women rights and freedom of education to operate in place of women in society. Significant changes in the social life of Turkish society is the Tanzimat period. Draws attention to differences in family structure and women at the period. Turkish men and women in terms of social life, the roles are in contrast. Turkish man and free to the outside world in general has a life. In contrast, women's *family* together with the remembered, the house remains connected.

Key Words: Literature of the Tanzimat, novel, social change, Turkish woman.

Giriş

Tanzimat devri romancıları, kadın konusuna büyük önem verirler. Tanzimat Devri'nde ortaya çıkan Türk romanı, Türk kadınının sosyal hayatındaki değişme ve gelişmelerde önemli rol oynar. Tanzimat yazarları, kadının çocukların terbiyesindeki önemini sık sık ele alırlar. Kadının hem kendisini yetiştirerek iyi bir ev hanımı olması hem de çocuklarına terbiye vermesi gerektiği romanlarda dile getirilir. "Tanzimat'ın gerçekleştirmeye çalıştığı sosyo-kültürel değişim, orta ve üst tabaka kadınının yaşama girişini kolaylaştırır" (Turan 2005: 117). Kadınların toplumdaki yerini belirlerken, özellikle kadınların eğitimi ön plana çıkarılır.

Namık Kemal, 1862'de Tasvir-i Efkâr'da yayımlanan, "*Terbiye-i Nisvan Hakkında Birkaç Layiha*"¹ isimli makalesinde kadın eğitiminin önemini vurgular. Ahmet Mithat Efendi, feminizmden yana olmamakla beraber, kadına toplumda gereken değerin verilmesini ister. Ona göre, kadın ne kadar bilinçli ve eğitilmiş olursa, o kadar sağlam aileler oluşacaktır. Tanzimat dönemi romanlarında Osmanlının Avrupa ülkelerine göre kadına daha çok değer verdiği görülür.

Kadının toplumdaki yeri, Tanzimat'tan sonra farklılaşır. Osmanlı devletinin yıkılmasını önlemek için modernleşme sürecinin başlaması kadının da rolünü değiştirir. "Bu devrede kadın kendi dar kalıplarından kurtularak dış dünya ile temas kurmaya başlar" (Denizli, 2004: 4). Tanzimat döneminde İstanbul'a gelen yabancı kadınlar, Türk kadını için model olur. Özellikle Mısırlı zengin kadınların yaşayış tarzları, "İstanbul hanımlarının alafranga yaşama hevesini artırır" (Tanpınar 1988: 133).

Sosyal yaşamdaki değişimin yoğun olduğu bu süreçte kadının da toplumsal hayatta kendine bir yer araması kaçınılmazdır. Orhan Okay, "Osmanlı toplumunda kadının bir problem olarak ortaya çıkışı Tanzimat'la beraberdir" (1991: 159) diyerek, Türk kadınına bakıştaki değişimin zamanı hakkında bizi haberdar eder.

¹ Hilmi Ziya Ülken, "Tanzimat'tan Sonra Fikir Hareketleri", *Tanzimat-I*, İstanbul, 1940, s.758.

Türk kadınının sosyal hayattan soyutlayan anlayış, zamanla esneklik kazanır. Kadının da yaşamın bir üyesi olduğu, hatta sadece evine bakan birey olmaktan çıkarak sosyal hayatta aktif görev alabileceği fikri kendisini gösterir.

Tanzimat dönemi romanlarında Türk kadınına Avrupalı kadın tipinin örnekleri de tanıtılır. Bu hususta sadece Türk kadınları Batılı hemcinslerini örnek almazlar, aynı zamanda Batılı düşünen paşalar, babalar, damatlar da kızlarının, eşlerinin Avrupaî tarzda yetişmesini ister. "Bu yüzden, belli bir zümreye mensup ailelerin genç kızları yahut evli genç kadınları, o devrin Batılı kadınında görülen ve beğenilen birtakım vasıflar kazandırılmak gayesiyle, Avrupalı kıstaslar içinde terbiye edilmeğe başlamıştır. Fransızca öğrenmek, piyano dersi almak, o devrin kadını için Batılılaşmanın ilk adımını teşkil etmiştir" (Has-Er 2000: 405).

Türk kadınının Batılı hayat ile temasında yukarıda saydıklarımızın dışında birçok unsur vardır. Bunlara konaklara mürebbiyelerin alınması, Avrupa'da yayımlanan moda dergilerinin, romanların genç kızlar, kadınlar tarafından okunması ve eğitimin yaygınlaşmasını da eklemek gerekir. Tanzimat dönemi romanındaki Türk kadınların bir kısmı kılık-kıyafet, ev dekorasyonu, sofr düzeni, vb. yaşayışın hemen her safhasında Batılı hayat ve medeniyeti taklit eder.

1. Hak ve Hürriyet Bakımından Doğu ile Batı Kadınının Karşılaştırılması

Tanzimat dönemi romanlarında kadınların hak ve hürriyetleri konusuna sıklıkla yer verilir. Ahmet Mithat Efendi başta olmak üzere birçok yazar, kadına haklarını öğretmeye çalışır. Ahmet Mithat, bazı romanlarında doğu ve batı medeniyetlerinin kadına bu konudaki bakışlarını karşılaştırmalı verir.

Tanzimat romanlarının çoğunda, Avrupa ve Amerika'da Osmanlı kadınının, erkeğinin bir eşi değil, adeta onun cariyesi olduğuna inanıldığı dile getirilir. Bununla beraber Osmanlı kadınının hiçbir hukukunun olmadığı da Batılıların zihinlerine yerleşmiştir. Ahmet Mithat Efendi, Batılıların Türk kadınına bakışını şu cümlelerle özetler: "Zannolunur ki bu vücut kendi hânesinin sâhibesi, zevcinin zevcesi ve evlâdının vâlidesi değil belki yalnız hâne sâhibi olan erkeğin huzûzatında hizmetkâr bir eğlencesidir. Ne büyük hata!" (Okay 1991: 161).

Ahmet Mithat Batılıların Türk kadınına bakışlarının ne kadar yanlış olduğunu dile getirdikten sonra, Osmanlı kadınının Avrupa'daki kadınlardan daha çok hak ve hukuka sahip olduğunu ifade eder. Ancak, hak ve hukuk konusunda Avrupalı kadınlardan aşağı kalmayan Türk kadını, sosyal hayata girmede sıkıntı yaşamaktadır. Doğulu kadın bir bakıma evine bakmakla görevlendirilmiştir. Oysa 19. yüzyılda Avrupalı kadınlar sosyal hayatın her sahasında görülür.

Avrupa'yı yakından tanıma imkânı bulan Türkler, kadınların toplum içindeki yerini daha iyi belirler. "Özellikle Fransa ve Almanya'da kadının hürriyeti, yani sosyal hayata katılımı dikkat çeker" (Karabulut 2008: 229). Ahmet Mithat'a göre, sosyal hayata katılımın bir de bedeli vardır, o da kadının haya duygusundan uzaklaşmasıdır. Yazar, *Mesâil-i Muğlaka*'da kadınların önceleri daha saygıdeğer bir konumda olduğunu dile getirirken, kadının sigara içmesi bir tarafa, bir kadının yanında sigara içmenin bile adab-ı muâşeretten olmadığını ifade eder:

"Avrupa'da kadınların sigara içmeleri şöyle dursun yanlarında sigara içmek bile mayubâttan olduğu hatırınıza geldi galiba! Bu hatıranız pek doğrudur! Hatta Avrupa'nın usûl ve muâşeretine dair yazmış olduğumuz ciltte bu mayubiyetin derecesini biz dahi tarif etmiştik... Lâkin Avrupa terakki ediyor. Hele Fransa pek hızlı terakki ediyor. Bilhassa Paris şeh-râh-ı terakkide dört nala yol alıyor. Avrupa'nın her tarafında olduğu gibi bilhassa Paris'te elyevm yeni akıllı, yeni fikirli kadınlar sigara dahi içiyorlar. Öyle tiryakileri görülür ki yine kendi temsilleri mucibince bir İsviçreli kadar tütün içiyorlar. Hele Osmanlı tütünlerine pek bayılıyorlar." (Mesâil-i Muğlaka, 91)

Tanzimat romanlarında, Avrupalı kadınların Osmanlı kadınlarına göre daha rahat davrandıkları görülür. Osmanlı kadınlarındaki saflık ve masumiyet, Batılı kadınlarda pek görülmez, aksine hürriyet adı altındaki serbestlik, çoğu zaman amacının dışına çıkarak kadını yanlış yönlere çeker. Ahmet Mithat Efendi, romanlarında Osmanlı terbiyesi almış Türk kadınlarını üstün vasıflarla donatarak romanlarında işler. Ahmet Mithat Efendi, sadece Osmanlı kadın tipiyle yetinmez ve diğer Doğulu kadınlardan da bahseder. Yazar, *Hayret* adlı romanda Hint Mihriban ile evlenmek isteyen Amerikalı Sarpson, Hintli kadınların namus ve ahlak yönünden Avrupalı rahipleri bile geride bıraktığını söyler:

"İffet hususunda Hintliler bizim Avrupalılara asla makis değildirler. Bizim Avrupa'da ömürlerini Hazret-i Meryem'e vakfeden kadınlar bile ümm-i İsa'nın huzuruna yüzleri kızarmaksızın çıkamazlar. Hintlilerdeyse mabutlardan her hangi birisine vakf-ı vücûd eden kızlar, ömürlerinin sonuna kadar verdikleri ikrarı ihlâl etmezler." (Hayret, 93)

Acâyib-i Âlem'de Doğu-Batı medeniyetlerinde kadına bakış yer alır. Romanda Rus Prensesi ile Suphi, Türk ve Avrupalı kadınlar üzerine konuşur. Prenses ilk defa bir Türk'le karşılaşmıştır. Türkleri daha yakından tanıma fırsatı bulan Prenses, ön yargılarının yersiz olduğunu anlar. Daha sonra kadınlar ve özellikle Osmanlı hanımları üzerine konuşulur. Suphi ile Hicabi Beyler, Osmanlı kadınlarını çok iyi tarif edip överler:

"Türk kadınları güya tezyîn-i hüsn için öyle düzgünlere falanlara asla rağbet etmediklerine ve onların böyle birtakım muâlecât ile harap edilmeyen hüsünleri hakikaten tuvalette ifrat ihtiyacından vareste olacak kadar bir kemal idüğünü ve rastık ve hınna ve sürme gibi şeylerin ise tene mazarratı değil bilâkis menfaati olduğunu dahi

bahse katarak hele âdâb-ı beytiyyeleri pek yolunda bulunduğunu ve bir Osmanlı hanımı bütün ömrünü yalnız kocasına hasretmekle kendisini iftihara müstahak gördüğünü ve öyle kadınlar birer sevda çiçeği ve erkekler dahi aşk kelebeği olmak memâlik-i Osmâniyyede vaki olmadığını hep anlattılar.” (Acâyib-i Âlem, 90)

Ahmet Mithat Efendi, bu eserinde Avrupalı kadınların Türk kadınına göre çok serbest tavırlı olduklarını belirtir.

Felatun Bey ile Rakım Efendi'de Batılılaşmayı yanlış anlayan Felatun Bey, kendi karakterine uymayan Türk kadınına olumsuz eleştirir ve Batılı kadınları benimser:

“O Türk karısı ki, tavrından, azametinden geçilmez. Güya nîm handesiyle, insanı ihyâ edecekmiş gibi, bunu dahi ketm ü imsâk ederek çehresinden düşen bin parça olur. Hanıma kendini yarandırmak mümkün olmaz. Nazı çekilmez. Şakası lezzetsiz. Bilirsin ya a kardeş, bilirsin ya! Ama bir cariye al. Artık bizim gibi serbest, hür adamlar bir esirden ne lezzet alabilir? Kim bilir gönlü kimdedir! Esirin olduğu için sana râm olmağa mecburdur.” (Felatun Bey ile Rakım Efendi, 74)

Felâton Bey, kadına sadece cinsel bir nesne gözüyle bakan dejenere bir tiptir. Avrupa'daki metres hayatını yaşamak isteyen Felâton Bey, Rakım Efendi'yi oldukça şaşırtır. Rakım ise arkadaşına katılmayarak Türk kadınına kendini beğendiğinden değil, iffetinden dolayı mesafeli, çekingen ve gururlu olduğunu ifade eder. Rakım Efendi, satın aldığı Çerkez bir cariye olan Canan'a çok iyi davranır, onu evin bireyi olarak görür. Rakım, Canan'ın iyi yetişmesi için gayret gösterir, eve bir piyano alır ve ona ders vermesi için Madam Jozefino adında bir piyano hocası tutar. Piyanoda yaşlılarından oldukça yetenekli olan Canan, bir bakıma Felâton Bey'in Polini adındaki arkadaşına tezat olarak verilir. Ahmet Mithat Efendi, bu eserde, Canan'ı ideal bir genç kız tipi olarak tanıtır.

Felatun Bey ile Rakım Efendi adlı romanda, Felâton'un kızkardeşi Mihriban da ağabeyi gibi alafranga yaşam biçimiyle yetiştirilmeye çalışılmıştır. Bu sebeple Mihriban da Felatun gibi hayata tam olarak intibak edemez. Mihriban, oya yapmayı, dantel örmeyi, yemek hazırlamayı *seviyesiz işler* diye niteler. O, alafranga kızlardan da farklıdır, yani ne alaturkadır, ne de alafrangadır; ikisi arasında kalmış, hangi kültüre ait olduğu anlaşılamayan bir konumdadır. Alafrangada genç kızlar okumaya, musikiye önem verirken, Mihriban okuma yazmayı ve musikiyi sevmez. Piyano çalmayı bir türlü beceremeyen Mihriban, bu yönüyle piyano hocasını da şaşırtır. Yazarın, Mihriban'ı Doğu-Batı kültürleri arasında sıkışmış halini ironik bir şekilde ele almasının sebebi, böyle kültürel çatışma yaşayan ailelere ve genç kızlara nasihat vermektir.

2. Kadının Ahlaki Konumu ve Feminizm

Tanzimat dönemi romanlarında Türk kadınının hayat, ahlak ve aile anlayışında meydana gelen değişiklikler önemli ölçüde yer alır. Eski yaşam biçiminden modern hayata yöneliş, Müslüman-Türk kadınının ikilemde kalmasına sebep olur. Avrupa ile olan ilişkilerin her geçen gün daha da ilerlediği bu geçiş döneminde kadının benliğini bulma çabası, dönem romanlarında okuyucunun dikkatine sunulur. Bu husus, *Felsefe-i Zenan* ve *Jön Türk*'te geniş olarak işlenir.

Bu yazımızda Tanzimat dönemi romanlarını incelememize rağmen, vakaların oluşmasında tamamen kadın kahramanlar ön planda olduğundan, uzun hikâye/roman özelliği taşıyan *Felsefe-i Zenan*'dan da bahsetme gereği duyduk. *Felsefe-i Zenan*, Ahmet Mithat Efendi'nin 1870'te kaleme aldığı ve kadınla erkeğin eşit olduğu, kadının ekonomik özgürlüğe sahip olması gerektiği, kadınların evlenmeden de hayatlarını devam ettirebilecekleri konularını ele alır. Fazıla Hanım, kültürlü, akıllı ve iyi terbiye görmüş, birçok kitap okumuş, kendisini yetiştirmiş bir kadındır. O, evliliğin kadınları âdeta esirleştirdiğini düşünerek evlenmekten kaçınmıştır. Fazıla Hanım, aynı zamanda yardımsever, fedakâr bir kadındır. O, Akile ve Zekiye isminde iki kız çocuğunu evlatlık edinir. Âkile Hanım, hayata, olaylara bakışında her zaman aklını kullanır ve Fazıla Hanım'ın *feminist* fikirlerinden etkilenir. Zekiye, zeki bir kişi olmasına rağmen, aldığı kararlarda sorunlar yaşar.

Âkile ve Zekiye, erkekler ve evlilik hakkında yeterli bilgiye sahip değildirler. Evliliği *bir erkeğin zulmüne maruz kalmak* olarak düşündükleri için önceleri evlenmeye sıcak bakmazlar. Zekiye iradesi zayıf biriyle evlenir, eve alınan bir cariye ile aldatılır, sonunda incehastalığa yakalanır.

Ahmet Mithat, İkinci Meşrutiyet'ten sonra yazdığı *Jön Türk*'te bir bakıma feminizme dair düşüncelerini ifade etmektedir. Toplumda kadına verilen değer daha da artması gerektiğini savunan yazar, feminizmin bazı yönlerinin kabul edilebilir tarafları olduğunu ve kadınların haklarının korunması gerektiğini belirtir.

Jön Türk'teki kadın kahramanlar, dönemin kadın profilini vermesi bakımından önemlidir. Bu romanda, Miralay Gazanfer Bey; Mekteb-i Harbiye'de yetişmiş, Arapça ve Farsçası ileri düzeyde, edebiyat bilgisi mükemmel bir kişidir. Onun eşi Dilşinas Hanım bir Çerkez cariye olduğu için iyi bir eğitim görmemiş, ancak çok iyi terbiye edilmiş bir hanımdır.

Gazanfer Bey, Sırp Muharebesi'ne gitmeden bir süre önce, Dilşinas Hanım'la evlenir. Plevne savaşında Ruslara esir düşer. Gazanfer Bey, bu esaret döneminde eşiyile mektuplaşır. Dilşinas Hanım okuma yazma bilmediğinden mektupları başkasına yazdırır, ancak duygularını tam olarak ifade edemez. Bu

durum Gazanfer Bey'i üzer ve bir kızı olduğunda, onu okutmaya yemin eder. Esareten kurtulup döndüğünde bir kızı dünyaya gelir; yemininden dolayı kızın adını Ahdiye koyar. Gazanfer Bey, kızı bir yaşındayken ölür, bunun üzerine Dilşinas Hanım, eşinin ahdini yerine getirmek için kızını okutmaya karar verir.

Okuma yazma bilmemenin acısını derinden hisseden Dilşinas Hanım, önceleri karşı çıkmasına rağmen, kızı Ahdiye'yi okutur. Ahdiye on bir yaşına kadar okuduktan sonra, Hoca Abdullatif Efendi'den Arapça ve Farsça dersleri alır. Ahdiye bir süre sonra, Mekteb-i Sultani'de tahsilini tamamlamış, Hukuk Mektebi'ni ikincilikle bitirmiş, yirmi dört yaşındaki Nurullah isminde biriyle evlendirilir.

Nurullah Bey'in Ahdiye ile evlenmeden önce Ceylan adında bir kızla ilişkisi olmuştur. Nurullah, Ceylan'ı bir arkadaş gibi görmesine rağmen Ceylan, Nurullah'ı elde etmek istemektedir. Ceylan, anne ve babasının evde olmadığı bir gece Nurullah'ı evinde yemeğe davet eder; sonra içkisine esrar koyarak uyutur. Ceylan, Nurullah'ın bu durumundan yararlanarak o gece Nurullah'tan hamile kalır. Romanın sonraki bölümlerinde Ceylan'ın evlenme isteğine Nurullah olumsuz yanıt verir. Daha sonra, Nurullah, Ahdiye ile evlenince, Ceylan intikam almaya karar verir.

Ceylan, Avrupa'nın feminist konulu kitaplarını okuyan, Fransa'da yaygın olan serbest evliliği savunan serbest yetiştirilmiş bir kızdır. Ceylan Hanım, Tanzimat romanlarında menfi özellikleriyle yer alan alafranga kadınlara en güzel örneklerdendir. Fransızca'yı çok iyi bilen Ceylan, Avrupalı kadınlarla yarışabilecek kadar serbest yetişmiştir. Batılı eserlerin çoğunu okumuştur. Şahmurat Arık'a göre, "Ceylan Hanım hürriyet anlayışını ahlâksızlık olarak algılamıştır" (2005: 26). Babası Kâzım Bey'in alafranga düşkünlüğü, annesi Sezayidil Hanım'ın şuh ve serbest bir kadın olması dolayısıyla Ceylan da hoppa bir kız olarak yetişmiştir. Ceylan hararetle feminizmi savunur:

"Ceylan için feminizmden başka vadi yoktur. 'Başka' dediğimiz vadi teminât-ı âşıkane vadisinden başka bir vadi idi. Yoksa o vadi her hâlde feminizm vadisidir" (Jön Türk, 86).

Nüket Esen, *Türk Romanında Aile Kurumu* adlı eserinde bu romandan şöyle bahseder: "Cariyelerin elinde kontrolsüzce yetiştirilen çocuğun Ceylan gibi ahlâksız, olabileceği vurgulanıyor. Evlilik konusunda da ideal evlenilecek kızın Ahdiye gibi okumuş, hem doğu hem batı kültürü almış, eski fikirli olmayıp çok yeni fikirli de olmamasının makbul olduğu belirtiliyor" (1991: 15).

Jön Türk'te, Fatma Ahdiye'nin sağlam kişilikli ve ahlâkî bakımdan olgunluğa ulaşmış olmasında, aileden ve okuldan aldığı dinî eğitimin büyük rolü vardır. Fatma Ahdiye, namus ve ahlak kurallarını hiçe sayan Ceylan'a tezat olarak verilir. Bu romanda Fatma Ahdiye Hanım, yazarın ideal kadın tipini temsil eder. Tanzimat

dönemi Türk romanlarında Fatma Ahdiye gibi olumlu tarafları ile ön plana çıkarılmış kadın kahramanlara çokça rastlarız: Canan (Felatun Bey ile Rakım Efendi), Dilaşûb (İntibah), Siranus (Müşahadat), Miss Haft (Acayib-i Alem), Saniha (Tahaffûf), Polini (Demir Bey) vb.

3. Aşk, Evlilik, Evlilik Dışı İlişkiler ve Düşkün Kadınlar

Tanzimat dönemi romanlarında aşk konusuna sık yer verilir. Çünkü dönemin yazarları Avrupa'dan gelen yeni aşk anlayışını, var olanla kıyaslayarak işlerler. Ayrıca yanlış alınan tarafları da tenkit etmek amacındadırlar.

Yazarlar, aşkı acı-tatlı bütün yönleriyle ele alır. Buradaki aşk ilişkileri genel olarak tesadüfen cereyan eder ve ilk görüşte aşk temi birçok romanda karşımıza çıkar.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Hasan Mellah* romanında Cuzella, kendisine ilk görüşte âşık olan gence fotoğrafından âşık olur. Namık Kemal'in *İntibah*'ında Ali Bey'in ilk görüşte Mehpeyker'e âşık olur. Roman ve hikâye için kadın ve erkek ilişkisi gerekir. Osmanlı toplum yapısında bu olmadığından, yazarlar bu tip ilişkileri, aksayan yönleriyle işlerler.

Fazıl Gökçek, *Tanzimat Dönemi Roman ve Hikâyelerinde Kadın Erkek İlişkilerinin Düzenlenişi İle İlgili Bazı Tespitler* adlı yazısında şu tespitlerde bulunmuştur: "Tanzimat yazarı kadın erkek ilişkilerini düzenlerken, aşkın meydana gelme sürecinde âşıkları buluşturmak ve birbirlerini görmelerini sağlamak için, toplumun yaşayış tarzının getirdiği zorunluluklar dolayısıyla çeşitli düzenekler kurmak zorunda kalmıştır. Oluşturabileceği seçeneklerin sayısı fazla değildir. Ya kadın roman kişilerini yabancı veya gayrimüslimler arasından seçecek ya da Müslüman erkekle Müslüman kadın arasında bir aşk ilişkisi geliştirmek istediğinde cariyeleri kullanacaktı. Bunun dışına çıktığı takdirde ise yine belli başlı birkaç seçeneği vardı. Bunlardan biri, düşmüş kadınları kullanmaktı. Bir diğeri kız çocuklarının tesettür yaşına gelmesinden önceki dönemde aşk ilişkisini başlatmak ve daha sonra bir aracı vasıtasıyla veya karşılıklı mektuplarla ilişkiyi devam ettirmektir (2000: 127).

Tanzimat dönemi romanlarında kadın erkek ilişkilerinin gelişmesinde yazarlar, ilk görüşte oluşan aşkların yanı sıra, resim, fotoğraf veya mektupla âşık olma ve zamanla gelişen aşklara da yer verirler. Ahmet Mithat'ın *Bahtiyarlık* romanında Senai ile Nusret Hanım'ın bir araya gelmelerinde mektup ve fotoğrafın etkisi büyüktür. *Felsefe-i Zenan*'daki Zekiye ile Sıtkı Bey ve *Taaffûf*'teki Tosun Bey, Saniha Hanım'ın aralarındaki ilişkide aşk mektuplarının önemi büyüktür. Nabizade Nazım'ın *Zehra* adlı romanında Suphi ile Zehra'nın birbirlerine fotoğraflarını

vermeleri aşklarının ifadesidir. Bunlardan başka, görücü usulü veya aile baskısıyla evlenme (*Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat*, *İntibah*, *Yeryüzünde Bir Melek*, *Turfanda mı yoksa Turfa mı*, *Muhâdarât* vb) de önemli yer tutar. Ancak, dönemin romancıları genel olarak bu tip evliliğe karşı olduklarını, evlenecek kişilerin birbirlerini görerek karar vermelerini isterler.

Tanzimat dönemi roman yazarları, evlilik kurumu üzerinde hassasiyetle durur. Ancak, genellikle evlilik hususu tek başına değil, yan temalarla birlikte ele alınır. *Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat*'ta, görmeden evlenme ele alınmış ve ahlak dersi verilmek istenmiştir. Fitnat bir yaşındayken annesi ölmüş ve kendisi Hacı Baba adındaki üvey babasının yanında büyümüştür. Asıl babasının kim olduğunu bilmeyen Fitnat, evden dışarıya da çıkarılmaz. Hacı Baba, sokakta bin türlü belanın olduğunu söyleyerek Fitnat'a sokağı yasaklamıştır. Bu düşünce, bazı yönlerden doğru çıkar. Şöyle ki, Tal'at kadın kılığında Fitnat'ın evine giderken kendisini kadın zanneden erkekler, onu rahatsız ederler. Tal'at kendi kendine şöyle der:

"- Ah biçare kadınlar, neler çekerlermiş! Biz erkekler onları kukla mesabesinde kullanıyoruz. Yolda serbest ve rahat yürümelerine mani oluruz. Bu ne rezalet! Ne küstahlık! Bir erkek, tanımadığı bir başka erkeğe rast gelse, yüzüne bakmaz, söz söylemez. Lâkin tanımadığı ve hiç başka defa görmediği bir kadına rastgeldiği gibi, gülerken yüzüne bakmaya ve söz söylemeye başlar ve kovsalar bile yanından ayrılmaz. Demek oluyor ki, biz karıları insan sırasına koymayız. Kendimizi eğlendirmek için onların ruhunu sıkırız. Serbest gezip seyretmelerine ve eğlenmelerine mani oluruz ve bir taraftan da kendimizi onlara güldürürüz." (*Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat*, 57)

Nâbizâde Nazım'ın *Zehrâ* romanında kıskanç ve hırçın bir kadın olan Zehrâ'nın aşka, evliliğe bakışı; zayıf karakteri sebebiyle kendisinin ve kocasının hayatını adeta cehenneme çevirmesi anlatılır. Zehra, babasının kâtibi Suphi ile evlendikten sonra, kıskançlık krizleri geçirir. Suphi'den öç almak için onun kâtibi Muhsin ile evlenir. Yazar bu eserde kadın kahramanını iki defa evlendirir. Bu durum Tanzimat romanlarında pek karşılaşılmayan bir durumdur. Çünkü Müslüman-Türk toplumunda boşanma hoş karşılanmaz.

Tanzimat dönemi yazarları romanlarında, birbirini seven kadın ve erkeğin hiçbir baskı altında kalmadan evlenmelerinden yanadır. Ahmet Mithat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek* adlı romanda, çocukluklarından itibaren birbirini seven iki gencin evlenememesi konusunu işler. Bu romanda, Şefik ile Raziye, babalarının dostluğundan dolayı birlikte büyümüşlerdir. Şefik, Avrupa'ya tıp tahsiline gidince

iki sevgili ayrılmak zorunda kalır. Avrupa'dan doktor olarak dönen Şefik, Raziye'nin babasının isteğiyle kendisinden yaşça büyük İskender Bey ile evlendiğini öğrenir. Bir süre sonra Şefik ile Raziye'nin aşkı tekrar alevlenir ve iki âşık mektuplaşmaya ve gizlice buluşmaya başlar.

Arife adlı düşük ahlaklı bir kadın da Şefik'e âşık olduğu için, bir tuzak kurarak Raziye'nin boşanmasına, Şefik'in Vidin'e sürgüne gönderilmesine sebep olur. Şefik'in sürgün yıllarında Raziye, Şefik'in öldüğü, Şefik de Raziye'nin kötü yola düşmüş bir kadın olduğu yalanlarına inanır. Şefik, sürgünden döndükten sonra, çamaşırcılık yapan Raziye ile karşılaşır. Şefik, Raziye'nin namuslu olduğuna inanır ve daha sonra evlenirler. Arife ise düşmüş bir kadın olarak intihar eder.

Ahmet Mithat Efendi, *Yeryüzünde Bir Melek*'te evli bir kadının başka bir erkeğe âşık olmasını, yani yasak aşkı haklı göstermek için çaba sarf ettiği gerekçesiyle tenkit edilmiştir. Aşağıdaki alıntıda yazarın evlilik hususunda gençlerin serbest bırakılmasına dair düşünceleri yer alır:

"Bizim memleketimizde kızlardan sevdikleri adamlara varmış olanları pek nadir olup ağılebi sevdiğine değil, henüz yüzünü bile görmedikleri adamlara varırlar. Hattâ kızlar nasıl bir koca istediklerini hulya eyledikleri zaman zihinlerinde karar verdikleri gibi kocaları dahi karılarını kendi alamazlar. Evlenecek olan herif kız intihâbını akrabasına havâle eylediği gibi onlar dahi alacakları kızı kendisinden değil akrabasından isterler. Sanki kocaya varacak ve evlenecek imiş gibi onlar neye karar verirlerse delikanlı ile kız ona râzı olurlar." (Yeryüzünde Bir Melek, 204)

Ahmet Mithat, Evlilikten önce kız ve erkeğin müstakbel eşini tanımasına Ahmet Mithat olumlu bakar ve buna İslamiyet'in de izin verdiğini ifade eder. Ancak bu iznin Batı'da olduğu gibi sınırları zorlayan veya aşan bir vaziyette olmasını da istemez. Çünkü, evlenmeden önce kız ve erkeğin birbirine çok yakınlaşmasının, evlilik hayatını olumsuz etkileyeceğine inanılır.

Tanzimat dönemi Türk romanlarında genç kızların roman okumaları, piyano çalmaları ve yabancı dil öğrenmeleri romanlara değişimin birer parçası olarak yansır. Sevgi konusunda da kızları serbest bırakan Tanzimat yazarları genellikle "nikâh meselesine büyük ehemmiyet vermişler, bu müesseseyi kadının ve erkeğin cemiyet içindeki saygıdeğer mevkie bakımından şart olarak görmüşlerdir" (Has-Er 2000: 409). Bununla beraber, sevmediği erkekle evlendirilmiş kadınlara boşanmaları tavsiye edilmez. Çünkü aile kurumunun devamlılığı, Osmanlı kültüründe önemli yer tutar.

Tanzimat yazarları, kadının ikinci defa evlenmesine pek sıcak bakmamışlardır. "Bunun tek istisnası Fatma Âliye Hanım'ın *Muhâdarât* romanındaki Fazıla'dır. Diğer romancıların ideal kadın kahramanları, çalışarak hayatını kazanmayı, ömürlerinin geri kalan kısmını evlâdına vakfetmeyi tercih etmişlerdir.

Ayrıca Fazıla'nın ilk evliliğinden çocuk sahibi olmaması, ikinci izdivacı için müsait bir zemin teşkil etmiştir" (Has-Er 409). Fazıla, bu romanında ideal kadın tipini temsil eder: "Fâzıla'da görünen akıl ve zekâ hakikaten sinniyle mütenâsib olmayacak bir suret-i fevkalâdeydi" (Muhâdarat 1996: 34).

Tanzimat dönemi yazarlarının romanlarında ahlaki edebiyat anlayışı hüküm sürdüğünden, bir iki istisna dışında, Müslüman-Türk kadınına iffetsizlik ile yüz yüze bırakmaz. Bu hususta Ahmet Mithat Efendi'nin son derece titiz davrandığını görmekteyiz. Bununla beraber, gayrimüslim kadınların yaşama biçimleri Müslüman-Türk kadınlarını da etkiler. Özellikle Avrupalı eğlencelere her geçen gün daha da ilgi gösteren zengin, kalburüstü aileler, alafrangalaşmanın en dikkat geçen unsurlarındandır.

Tanzimat dönemi roman yazarları, Osmanlı-Türk kadınının eşine bağlı olduğunu dile getirir. Batılı kadınlara ise genellikle aşk ve eğlence unsuru olarak bakılır. "Batılı kadınlara gösterilen saygı bir samimiyetten değil, menfaatten kaynaklanır" (Türkdoğan 2000: 63). *Diplomalı Kız*'daki Julie, tahsil gördüğü hâlde çok güzel bir kız olmadığından bir iş bulamaz. Başvurduğu iş yerleri ona iş vermez:

"Mürüvvet mi? Merhamet mi? Hiç terakkiyât-ı medeniyyeyle bunlar bir araya gelebilirler mi? Bu gibi şeyler emrâz-ı asabiyyeden addolunurlar. Bunları düşüneneğinize bari edebi, terbiyeyi düşününüz ama kadınlara perestişi cümle-i mefahirinden olan Avrupa medeniyeti kadınlar hakkındaki hürmet ve tazimini yalnız güzel kadınlara hasr ve tahsis eylemiştir? Kadın güzel olmadı mı kimse ona riayete mecbur olamaz. Güzel bir kadın tramvaya yahut omnibüse girerse herkes yerini takdim için yerinden fırlar. Çirkin bir kadın girerse kimse yerinden kalkmaz!" (Diplomalı Kız, 42)

Diplomalı Kız'da Paris'teki evlilik dışı ilişkiler üzerinde de durulur. Metres hayatı yaşayan kişilerin ancak yüzde beşi evlenir. Diğerleri, birkaç ay içerisinde ayrılır. Bu sebeple Paris'te evlilik dışı ilişkilerden dünyaya gelen çocukların sayısı oldukça fazladır.

Diplomalı Kız'da Jean Depres, otuz beş yaşına kadar metreslerle yaşamış ve evliliğe soğuk bakmıştır. Jean Depres, Polini adında bir çamaşırcı kadını metres diye alır. Bu kadın Jean Depres'in hiçbir işine karışmaz. Yazar onu diğer metreslerden daha akıllı ve zeki olarak tanıtır. Yaklaşık bir yıl birlikte yaşarlar. Bu süre içinde Polini, Depres'e hiçbir ihanette bulunmaz. Sonunda bir kız (Julie Depres) dünyaya gelir. Depres ise bu çocuğa sahip çıkar. Bir süre sonra Depres ile Polini evlenirler.

Avrupa ülkelerinde kadınların hepsinin çok serbest olduğunu söylemek pek doğru değildir. Buralarda da kadının özgürlüğü belli bir noktaya kadardır. *Paris'te Bir Türk'te* Fransa'nın kenar semtlerine de gidilir. Bu yerlerde kadının kendi hâlinde bir yaşam sürdüğünü görürüz. Paris'in kenar mahallelerindeki kadınlar namus ve

ahlak değerlerinden uzaklaştırılmıştır. Bununla birlikte kendilerine yapılan hakaretler de az değildir.

Henüz 17 Yaşında romanındaki Ahmet Efendi, "Ahmet Mithat'ın kendisidir" (Okay 1991:177). Yazar bu romanda, Beyoğlu'nun tanınmış umumi evlerinden birinde çalışan 17 yaşındaki Rum kızı Kalyopi ve bu yola daha önce düşmüş, tecrübeli Ermeni kızı olan Agavni'nin yaşamını anlatır. Kalyopi, ailesinin nafakası için burada çalışmaktadır. Ahmet Efendi, Kalyopi'yi ilk gördüğü andan itibaren ona merhametle yaklaşır, onunla evlenerek onu bu hayattan kurtarıp, topluma namuslu bir kadın kazandırır. Agavni ise Kalyopi'ye tezat olarak adeta bu hayattan zevk almaktadır. "Hasılı Agavni, kendisini bu hayatın dış görünüşüne alayışına kaptırmıştır" (Has-Er 2000: 118). Yazar, Agavni gibi kadınların düzgün bir hayat yaşamalarının çok güç olduğunu ifade eder. Bu romandaki üçüncü kadın kahraman olan Maryanko Dudu ise kendi çıkarlarını düşünen kötü bir kadındır. Bu kadın gibiler genç kızların bu kötü evlere düşmesinin önemli sebeplerindedir.

Ahmet Mithat Efendi, kadının kötü yola düşmesinin Türklerde, İslâmiyette ve Osmanlıda olmadığını, bize frenklikten geldiğini söyler (*Henüz 17 Yaşında*, 121). İslam medeniyeti kadına büyük değer verir. İslamiyet kadınların çalıştığı umumi evlere ve fuhşa izin vermez. Yazar, özellikle 19. yüzyılın sonlarında toplumun âdeta kanayan yaralarından biri hâline gelen fuhşun kötü taraflarını ifade ederek, çözüm yolları ortaya koyar: "Bu cemiyet hastalığına karşı kızlarımızı terbiye yoluyla korumak lâzımdır. Kızlarımıza aile yuvasının faziletlerini anlatmak, onların kötü yola düşmelerini önlemek bakımından şarttır. Ayrıca bu yerlerin kapanmasını sağlamak için de gayret sarf etmelidir. Her şeyden önce, bu yerlere rağbet etmemek suretiyle kapanmalarını sağlamak mümkündür. Buraya düşmüş kızlardan pişmanlık duyanları kurtarmak için, onlara yardımcı olmak insanlık borcudur" (Has-Er 2000: 122). Roman kahramanı Ahmet Efendi, Batı'nın iffet ve ahlak bakımlarından Doğu'nun bir hayli gerisinde kaldığını söyler.

Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrâr adlı eserde Mustafa Kamereddin, Paris'te öğrenim görmektedir. Bu şahıs, Ahmet Mithat'ın Rakım, Nurullah ve Nasuh gibi idealize edilmiş Osmanlı centilmenlerine benzer. Bu romanda öne çıkan düşüncelerden biri, Osmanlı toplumunda "metres" anlayışına yer olmadığıdır. Yazar, bunu roman başkişisi Mustafa Kamereddin'in sözleriyle nakleder:

"-Hak tealâ hazretleri 'kadın' denilen nimet-i uzmâyı bir takım fuhuşperestânın pâmâl-i levs ve hakareti olmak için yaratmamıştır. Bir yuvanın sahibi, bir familyanın validesi olmak üzere yaratmıştır. Her şeyde erkeğin medâr-ı fi'lîsi kadındır. Erkek bir kadını mesut

etmek için çalışır. Erkek bir kadını müdafaa için silâhlanır. (Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrâr, 137)

Paris'te bir Türk adlı romanda, Nasuh adında çok yer gezmiş ve görmüş bir genç Türk'ün, bir gazete adına yaptığı Paris gezisi sırasında yaşadıkları ve Fransızlara dair izlenimleri anlatılır. Bu romanda "prado" denilen sokak balolarını ve fahişelik yapan kadınları görürüz. Buradaki eğlencelerin dozu kaçtığına sık sık polis müdahale eder. Romanın baş kişisi Nasuh ile Batılılar arasındaki sohbetlerde genellikle Doğu-Batı kültürleri karşılaştırılır. Bu sohbetlerden biri de kadın-erkek ilişkileri ve evlilik üzerinedir. Yazar, İslam dininin kadına verdiği değeri idealize ettiği bir kişi olan başkahraman Nasuh aracılığıyla şunları iletir:

"Evet! Bu da hikmet-i İslâmiyyenin nazar-ı dikkatinden uzak kalmamıştır. Kur'an hayal âleminde gezinmez. Hakikat âleminde gezinir. Binaenaleyh şimdi arz eylediğim gibi insanı, insanlığının fevkinde tasavvur etmez. İnsan ise bir nev'i hayvandır. Hayvan mevâlîd-i selâsenin en mükemmelidir. Tenasül-i tabîî babında erkeklik tohum ve dişilik tarla olmak üzere tasavvur edilmek zarurîdir. Kur'an dahi böyle tasavvur eder. İmdi bir tarlaya birkaç çiftçi tohum rez' etse, sonra herkes kendi tohumunun mahsulünü derk etmek lâzım gelse tefrikan ne cihetle imkân bulunabilir?" (Paris'te Bir Türk, 151)

Paris'te bir Türk'ün kadın kahramanlarından Catherine, Nasuh'un bu sözlerine karşılık, bir erkeğin nikâhında bulunan bir kadının başkasıyla gayrimeşru bir ilişkiye girebileceğini, yani evli bir kadının isterse kocasını rahatlıkla aldatabileceğini belirtir. Yazar, Doğu ve Batı'nın kadın-erkek ilişkilerine ve evlilik kurumuna bakışını verirken bu iki medeniyet arasındaki farklara dikkat çeker. Catherine'in sözlerini bütünüyle Batı'ya mal etmek doğru değildir. Nasuh ise Catherine'e verdiği yanıtta, evli bir kadının bir başka kişiden çocuk sahibi olmasının İslamiyet'te yasaklandığını, Türklerde hoş karşılanmadığını belirtir.

Ahmet Mithat 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı toplumunun Doğu-Batı ikilemini yoğun hissettiğini ifade eder. Yazar, "içinde büyüdüğü ve yaşadığı medeniyette gördüğü aksaklıklara çare bulmaya çalışırken bu medeniyeti devamlı savunan, ama aynı zamanda medeniyette gördüğü aksaklıklara çare bulmaya çalışırken Batı medeniyetine duyduğu merak ve hayranlığı da ortaya koyan bir yazardır. (...) Batı'da hayran olduğu, onu cezbeden bir şeyler vardır; dikkati bir kere Batı'ya yönelmiştir. Ama kendi kültürüne de sahip çıkar. Yalnız artık kendi

kültüründe neyi savunmak ihtiyacını duyuyorsa bunu Batı ile karşılaştırarak yapar” (Esen 2006: 17).

Ahmet Mithat Efendi'nin, romanlarında kötü yola düşen kadınlara mesaj kaygısı bakımından özellikle yer verdiğini görürüz. “Dolayısıyla, Ahmet Mithat'ın evlilik dışı hamile kalan veya fuhuş batağına düşen kadınları romanlarına katmaktaki amacının, bu tipleri birer simge olarak sunmak ve bu 'kötü' kadınların acı ve mutsuzluklarını kullanarak dönemin kadınlarını geleneksel ahlak kurallarının yeniden üretimine dahil etmek olabileceğini dikkate almalıyız” (Günay-Erkol 2011: 152). Bu durum, Tanzimat romancılarının hemen hepsinin üzerinde hassasiyetle durdukları bir husustur.

Dürdâne Hanım romanında, güzel ve akıllı, ancak duygularına yenik düşen bir genç kız olan Dürdâne'nin hayatı anlatılır. Dürdâne, Mergup adındaki birine âşık olmuş ve bu kişiden hamile kalmıştır. Mergup, kendisinin asil bir aileye mensup olduğu gerekçesiyle, kendisiyle evlilik dışı birlikte olan bu kadınla evlenmek istemez. (Dürdâne Hanım, 97). Büyük hayal kırıklığı yaşayan Dürdâne, sonunda intihar eder. “Gerek aşka kendisini doludizgin kaptırması, gerekse trajik ölümünün tasviri bakımından Dürdâne, Gustave Flaubert'in *Madame Bovary*'sini hatırlatmaktadır” (Has-Er 2000: 124).

Tanzimat dönemi romanlarında kadın haklarına saygı, kızlara tahsil imkanları verilmesi, evlilik kararı alınırken kızların da fikrinin sorulması ve görücü usulü evliliğe karşı çıkılması gibi düşüncelerle karşılaşırız. Kadınların isteklerinin dikkate alınması gerektiği, yazarların üstünde durduğu önemli bir husustur.

İntibah, Namık Kemal'in en önemli yapıtlarından olup Türk edebiyatında da ilk edebî roman sayılması bakımından ayrı bir değere sahiptir. Bu romanda tecrübesiz bir genç olan Ali Bey'in macerası dile getirilir. *İntibah*'ta, düşmüş bir kadını sevmek ve onun tarafından sevilme fikri ön plana çıkarılır. Ali Bey, Çamlıca'da gezerken gördüğü Mahpeyker'e ilk görüşte âşık olur. Mahpeyker'in de Ali Bey'e ilgi duyması ve ona sahip olma çabaları romanın önemli noktalarındandır. Ne var ki, Mahpeyker'in düşkün olduğunun ortaya çıkmasıyla olaylar karışır ve romandaki gerilim artar.

Mahpeyker'in Ali Bey'e yaklaşmasının temelinde gerçek bir aşk yoktur. “Mahpeyker, Ali Bey'i de gerçi ciddi bir aşkla sevmiyordu; ona karşı muhabbeti de sadece bir şehvet hevesinden ibaretti.” (İntibah, 112) Mahpeyker, Ali Bey'i kaybetmemek için aşığı Abdullah Efendi'yle ilişkisini kesmek ister; ancak bu şahıs onun para kaynağı olduğundan ondan fazla da uzak kalamaz. Mahpeyker'in asil yüzünü tanıyan Ali Bey, Mahpeyker'den vazgeçerek annesinin eve aldığı Dilâşûb adlı

cariyeye yönelir. *İntibah*'ta Dilâşûb, genç, güzel, iyi huylu, namuslu, fedakâr vb. bir kadını temsil eder; Mahpeyker ise Dilâşûb'a tezat olarak, hafifmeşrep, kötü kalpli, saf erkekleri ağına düşüren bir kadın olarak romanda yer alır.

Recaizâde Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası*, alafranga züppe tipiyle alay eden bir romandır. Bu romanın kadın kahramanı Periveş Hanım, orta hâlli bir ailenin kızıdır ve eşinden boşandıktan sonra bir süre annesinin yanında kalmıştır. Çengi Hanım'la tanıştıktan sonra kötü yola düşen Periveş, "mesirelerin gülü hâline gelivermiştir. Genç kadının silik ve sönük hayatı birden renklenip hareketlenmiş, fakat 'namus' cevheri elden gitmiştir" (Has-Er 2000: 236).

Asalet ve gösteriş meraklısı alafranga Bihruz Bey, Periveş'i güzelliği ve arabasının gösterişinden dolayı asil ve zengin bir aileden zanneder. Ancak, Periveş, Bihruz'un zannettiği gibi bir aileye mensup olmayıp araba da kendisinin değildir. Bihruz, Periveş'i oldukça değerli olarak addettiği için ona yazacağı mektup üzerinde titizlikle çalışır:

"Fakat beyin fikrince Periveş Hanım gibi noble (asil) bir aileye mensup, mükemmel terbiye görmüş bir nazenine takdim olunacak muhabbetnâmenin hâvi olacağı tâbirler santimanlarda (duygu) noble olmak lâzım ve bu hususta Fransızca, o yolda yazılmış şeylere müracaat zaruriydi." (Araba Sevdası, 56)

4. Kadının Eğitimi ve İdeal Kadın Tipleri

Tanzimat dönemi yazarları kadının eğitimi hususuna önem vererek, eğitilmiş kadınların hemen hepsini romanlarında idealize ederler. Onlar, eğitilmiş kadınlara sempatiyle yaklaşır romanlarda ön plana çıkarırlar.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Felsefe-i Zenan*'da tanıttığı Fazıla, Âkile ve Zekiye Hanımlar, okumuş ve kültürlü kişiler olarak karşımıza çıkar. Fazıla Hanım, okumayı seven biridir ve babası öldükten sonra da okumayı bırakmaz. Zamanının büyük kısmını kendi evinde okumaya ayırır. Fazıla Hanım, kendisine belli aralıklarla getirilen Âkile ve Zekiye adındaki kız çocuklarının eğitimine hassasiyet gösterir.

JönTürk'teki Ahdiye Hanım geleneklerine bağlı ideal genç kız tipini temsil eder. Miralay Gazanfer Bey'in kızı olan Ahdiye, küçük yaşlarında okula gönderilerek, eğitim ve öğrenim görmeye başlar. Geleneklerine ve dini inançlarına bağlı olan annesi Dilşinas Hanım, kızının iyi bir eğitim alması için çaba sarf eder.

Dürdane Hanım adlı romanda Dürdane iyi eğitim almadığından yanlış davranışlarda bulunabilirken, aynı romandaki Ulviye ise, eğitilmiş ideal kadın tipini temsil eder.

Ahmet Mithat'ın *Taaffüf* adlı romanında, Sâniha, onun annesi Seniha Hanım, hizmetçi Peyker, aile dostları Madamme Miryel gibi kadın kahramanlar yer alır. Bu romanda olaylar, Sâniha'nın etrafında cereyan eder. Sâniha iyi tahsil görmüş, birçok konuda bilgi sahibi olup kendisi hakkında şöyle denilmektedir: "Hekimlik onda, mühendislik onda, müneccimlik onda. O bambaşka bir şey. Âdeta bir erkek. Maazallah, maazallah! Daha neler göreceğiz?" (Taaffüf, 32)

Yazar bu eserinde Osmanlı ve Avrupa'yı kadını karşılaştırarak Osmanlı kadınlarının Avrupa'daki hemcinslerine göre tahsil yönünden eksik kaldığını ifade eder:

"Vakıa, bir yirmi beş, otuz seneden beri Avrupalılar kızların talim ve terbiyesine âdeta erkekler kadar ehemmiyet vererek, hele muallimlik şahadetnamesini istihsal etmekte bulunan kızların bîdâa-ı ilmiyyeleri erkeklerden hiç de aşağı değilse de, behrenin bu sureti yine bir sınıf kadınlar meyanında mahsur ve binaenaleyh mahduttur. Bizde ise el-hâletü hâzihi okur yazar kadınlarımız pek çok ve bilhassa İstanbulca okumak, yazmak erkek çocuklar kadar kızlar beyninde dahi müteammim ise de, evvelce dahi denildiği veçhile kızlarda malûmat ciheti şimdilerde bile nakıstır." (Taaffüf, 32)

Yazar, zeki ve kültürlü bir kadın olan Sâniha'ya olan hayranlığını gizlemez. Tanzimat döneminde yüzü Batı'ya dönük yeni bir kadın tipini sergileyen Sâniha, yazarın idealize ettiği bir kişidir. Ahmet Mithat, Sâniha'yı Athena ve Aphrodite gibi mitolojik kahramanlara benzeterek sembolleştirir.

Taaffüf'teki diğer kadın kahramanlar ön plana çıkmazlar. Sâniha'nın annesi Seniha Hanım da silik bir şahsiyet olarak yer alır. "Zira bu roman modern Müslüman-Türk kadınının idealizasyonu mahiyetindedir" (Has-Er 2000: 189).

5. Esir Kadınlar

Tanzimat dönemi romanlarında esir kadınlara "esaret", sıkça işlenen bir konudur. Dönemin roman türünde en çok yapıt veren yazarı Ahmet Mithat'ın annesi bir Çerkez cariyedir. "Kölelik hayatını önce kendi ailesi içinde tanıyan bir başka yazar da Abdülhak Hamid'dir. Sami Paşazade Sezai ise hem annesinin cariyeye hem de konak çocuğu olmasından dolayı halayıkların, uşakların, cariyelerin arasında büyüdüğü için 'kölelik'i çevresinden biliyor" (Parlatır 1987: 30-31).

Esaret, dönemin bazı romanlarında asıl konu olarak işlenirken, bazılarında ise yan temalar arasında yer alır. Bu hususta Ebru Burcu (Yılmaz), "Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kadın Üzerine Bir Değerlendirme" adlı makalesinde, toplumsal bir sorun olarak kabul edilen esaretin, bu dönem romanlarında genellikle romantik bir unsur olarak kullanıldığını ifade ederek, romanlardaki esir tiplere ve onlara yapılan muamelelere bakıldığında, esirlere kötü muamele eden kişilerin eleştirildiğini, onları

eğiterek topluma kazandırmaya çalışan kişilerin de ideal tipler olarak sunulduğunu, belirtir. (2002: 47-70).

Sami Paşazâde Sezâi'nin, hürriyetin önemini, esir ticaretinin ve esâretin kötülüğünü anlattığı *Sergüzeşt* adlı romanında, kadın kahramanların genel olarak hanımlar ve cariyelerden oluştuğu görülür. Romanda yazarın Çerkes cariyelere sempatik yaklaştığı görülür. "Sezâi Bey'in Sergüzeşt romanında, esârete isyan yanında kısmen Kafkasyalılara şahsî alâkası, kısmen de güzelliğe düşkünlüğü dolayısıyla, Çerkes câriyelerin elem ve ızdıraplarını tasvir ve tahlil ettiği, cemiyetin merhamet ve şefkat hislerini, onların lehinde hareketle geçirmeğe çalıştığı dikkati çekmektedir" (Has-Er 2000: 249-250).

Sergüzeşt'te Dilber, cariyeler içerisinde ön plandadır. Bu romandaki olaylar, Dilber'in hayatı etrafında cereyan eder. O, esaret hayatının ilk dönemini Harput eski Mal Müdürü Mustafa Efendi'nin konağında, ikinci dönemini Âsaf Paşa'nın konağında, üçüncü dönemini Mısırlı bir tüccarın konağında geçirir. Dilber, bu dönemler içerisinde en mutlu olduğu mekan Âsaf Paşa'nın konağıdır.

Yazar, Dilber'i esaretin trajik yönünü ortaya koymak için bir sembol olarak bu romanında işler. Dilber'in esircinin evinde birlikte yaşadığı diğer cariyeler de Dilber gibi acılar içinde kıvrılmaktadır.

Sergüzeşt'te yer alan cariyelerden biri de Terâvet'tir. Bu, Harput eski Mal Müdürü Mustafa Efendi'nin konağındaki emektar Afrikalı bir zencidir. Yazar bu şahsa sempati duymaz, aksine ona Dilber'in bakış açısıyla yaklaşır ve ondan nefret eder.

Zehra ve *İntibah* adlı romanlarda da esir kızlara rastlanır. *Zehra*'da Sırrıcemal, *İntibah*'ta ise Dilaşûb, Dilber gibi çaresizlikleri ve acıları ile benzer özellikler göster. Bu üç şahıs da fedakâr yapılarıyla ve aşk konusundaki şanssızlıklarıyla da dikkat çeker.

Felatun Bey'le Rakım Efendi romanında, Rakım'ın satın aldığı cariyeye olan Canan, eğitim, musiki, görgü kuralları vb. hemen her konuda özenle yetiştirilir. Rakım, Canan'ı ailenin bir ferdi gibi gördüğü için ona çok iyi davranır. Aslında, Ahmet Mithat Efendi bu romanıyla, esirlere nasıl davranılması konusunda mesajlar verir.

Sonuç

Tanzimat dönemi romanlarında kadının şahsı etrafında birçok konu ve izlek işlenir: Aşk, evlilik, esaret, cariyelik kurumu, kadın hakları, feminizm, kadının düşmesi, eğitim-öğretim vb. Bazı romanlarda bu konu ve izleklerin biri veya birkaçı öne çıkarılır. Tanzimat dönemi roman yazarları, kadını bu hususlarla işlerken, dönemin sosyal şartlarını da dikkate alırlar.

Müslüman kadın kahramanlar, Tanzimat romanlarında genellikle dışa dönük değildir. Buna tezat teşkil eden gayrimüslim kadınların sosyal hayatla daha sıkı ilişkide olduğu görülür. Yabancı kadınların serbest tavırları ile onların ahlaki bozulması paralellik gösterir. Tanzimat Türk roman yazarları, Müslüman-Türk kadınlarını genel olarak yüksek değerleriyle tanıtmışlardır. Bu kadınlar, terbiyeli, tahsilli, kültürlü, görgülü, evine bağlı, namusuna düşkün, fedakâr ve sadık olarak verilmiştir. Ayrıca fiziki bakımdan da son derece güzel olarak nitelendirilmiştir.

Tanzimat romanlarında idealize edilmiş cariyelerle karşılaşırız. Dilaşûb, Canan ve Dilber bunlardan sadece birkaçıdır. Yazarlar, bu roman karakterleriyle esaretin kötülüğünü ve toplumda açtığı yaraları ifade etmek isterler.

Sosyal ortamlara girmeye başlayan kadınların iş hayatında da yer aldığı görülür. Tahsil görmüş kadınlar, özel öğretmenlik, dadılık ve benzer işlerde çalışırken, okumamış olanlar da çamaşırcılık, terzilik, el işleri ve hizmetkârlık gibi işlerde çalışırlar. Bütün bu işlerde asıl olan namusuyla çalışmalarıdır. Kadın kahramanlar içerisinde gerçekten seven, sadık, saf ve masum olanların (Canan vb.) yazarlar tarafından genel anlamda mutlu edilmeye çalışıldığı görülür. Bununla beraber, ahlaki bozukluk gösteren kadınlara (Mahpeyker vb.) menfi yaklaşılır.

Tanzimat yazarlarının dikkat çektiği bir başka husus da düşkün kadınların durumudur. Çeşitli sebeplerle düşmüş kadınlar, yazarlar tarafından genellikle korunmuştur. Bunun sebebi bu yola düşenleri bataklıktan kurtarmaktır. *Henüz 17 Yaşında* adlı romanda bu tema geniş bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca, Mahpeyker ve Periveş gibi düşkün kadınlar olumsuz yönleriyle ön plana çıkarılmaktadır. Yazarların buradaki amacı, okuyucuya kahramanları vasıtasıyla ibret vermektir. Böyle hafif meşrep kadınların olumsuzlukları dile getirilerek kadınların iffetlerine sahip çıkmaları gerektiği ifade edilir.

Tanzimat dönemi yazarları, en başından beri "feminizm" hususunda dikkatli yaklaşarak, Müslüman-Türk aile yapısına zarar vermekten kaçınmaya özen gösterir. Ahmet Mithat Efendi, feminizm konusunda Batılıların düşünceleriyle ters düşer. Batı dünyasının kadına bakış açısı Osmanlıdan farklı olarak tezahür eder.

Hristiyanlıkta boşanmanın yasak oluşu ve drahoma geleneği dolayısıyla boşanma hadiselerine pek rastlanmaz. Ancak, evlilikler devam etmesine rağmen başka kadınlarla metres hayatı yaşama ve bu yasak ilişkiden dünyaya gelen çocukların hukuki durumları sıkıntılar oluşturur. Yazar, "*Karılar*" adlı makalesinde Türk kadınlarının değerinden bahseder. Ona göre, dünyada hiçbir millet kadına İslamiyet'in verdiği değerden daha fazlasını vermemiştir. Ahmet Mithat'ın bu fikrini hemen hemen bütün Tanzimat yazarları dolaylı olarak savunur.

Sonuç olarak, Tanzimat yazarları kaleme aldıkları romanlarındaki kadın kahramanları vasıtasıyla devirlerine yönelik mesajlar verme kaygısındadırlar. Yazarlar genel olarak kadının sosyal hayattaki yerinin neresi ve nasıl olması gerektiğini ortaya koymak isterler. Bunu için de sık sık Osmanlı ile Avrupa kadınına hak, hürriyet, eğitim, iffet vb. yönlerden karşılaştırırlar. Yazarlar, Osmanlı'nın yüzünü Batı'ya çevirdiği bu dönemde kadının özgürleşmesini ve Osmanlı aile yapısındaki konumunun yükseltilmesini amaçlar.

KAYNAKLAR

Ahmet Mithat Efendi (2000), *Acâyib-i Âlem*, Haz: Kazım Yetiş, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Ahmet Mithat Efendi (2002), *Demir Bey yahut İnkîşâf-ı Esrâr*, Haz: M. Fatih Andı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ahmet Mithat Efendi (2003), *Diplomalı Kız*, Haz: M. Fatih Andı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. Ahmet Mithat Efendi (2000), *Dürdane Hanım*, Haz: M. Fatih Andı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Ahmet Mithat Efendi (2000), *Felâhun Bey ile Rakım Efendi*, Haz: Nejat Birinci, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ahmet Mithat Efendi (2001), "*Felsefe-i Zenan*", Letaif-i Rivayat, Haz: Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Ahmet Mithat Efendi (2000), *Hayret*, Haz: Nuri Sağlam, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ahmet Mithat Efendi (2000), *Henüz 17 Yaşında*, Haz: Nuri Sağlam, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ahmet Mithat Efendi (2003), *Jön Türk*, Haz: Kazım Yetiş, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ahmet Mithat Efendi (2003), *Mesâil-i Muğlâka*, Haz: Kazım Yetiş, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları,

- Ahmet Mithat Efendi (2000), *Paris'te Bir Türk*, Haz: Erol Ülgen, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi (2000), *Taaffüf*, Haz: Ali Şükrü Çoruk, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi (2000), *Yeryüzünde Bir Melek*, İstanbul, 1296, Birinci baskı. Haz: Nuri Sağlam, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arık, Şahmurat (2005), *Roman Yokuşunda Türkler*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Burcu, Ebru (2002), *Tanzimat Dönemi Türk Romanında Kadın Üzerine Bir Değerlendirme* Kadın/WOMAN 2000 Journal For Woman Studies C.3, S.2, KKTC.
- Esen, Nüket (2006), *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Esen, Nüket (1991), *Türk Romanında Aile Kurumu (1870-1970)*, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Denizli, Selda (2004), Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Kadın Eğitimi Üzerine Bir İnceleme, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Fatma Aliye Hanım (1996), *Muhâdarât*, Haz: H.Emel Aşa, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Has-Er, Melin (2000), *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Gökçek, Fazıl (2000), "Tanzimat Dönemi Roman ve Hikâyelerinde Kadın Erkek İlişkilerinin Düzenlenişi İle İlgili Bazı Tespitler", *Türk Yurdu*, 153-154, Mayıs-Haziran, s. 126-132.
- Günay-Erkol, Çimen (2011), "Osmanlı-Türk Romanından Çağdaş Türk Romanına Kadınlık: Değişim ve Dönüşüm", *Türkiyat Mecmuası*, C. 21/Güz.
- Karabulut, Mustafa (2008), *Batılılaşma Açısından Tanzimat Dönemi Türk Romanı*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ.
- Nabizade Nazım (1997), *Zehra*, Haz: Hüseyin Alacatlı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Namık Kemal (1999), *İntibah yahut Sergüzeşt-i Ali Bey*, Haz: Seyit Kemal Karaalioğlu, İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Okay, Orhan (1991), *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Parlatır, İsmail (1987), *Tanzimat Edebiyatında Kölelik*, Ankara: TTK Yayınları.
- Recaizade Mahmut Ekrem (1997), *Araba Sevdası*, Haz: Hüseyin Alacatlı, Ankara: Akçağ Yayınları.

Samipaşazade Sezai (1999), *Sergüzeşt*, Haz: Zeynep Kerman, Ankara: M.E.B. Yayınları.

Şemsettin Sami (2002), *Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat*, Haz: Yakup Çelik, Ankara: Akçağ Yayınları.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1988), *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi. Tanzimat I (1940), İstanbul: Maarif Matbaası.

Turan, Namık Sinan (2005), "Modernleşme Olgusunun Osmanlı Toplum Yaşamına Yansımaları ve Ta'addüd-i Zevcat (Çokeşlilik) Sorunu", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 7, İstanbul.

Türkdoğan, Orhan (2004), *Milli Kültür, Modernleşme ve İslam*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.